

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
НАН УКРАЇНИ

* ПОДАРУНКОВА КЛАСИКА *

Тарас
ШЕВЧЕНКО

* * *

ГАЙДАМАКИ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

ПРИЧИННА¹

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали²,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.

Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою³ покрились
Козацькїї очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжку, в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькїї очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки,
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю — вона молоденька,
Бо люде чужїї її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питає.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,

А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділиться,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись», — каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари
Ліг біля моря одпочить.
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали. —
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).

.....
«Чи всі ви тут? — кличе мати. —
Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила⁴.
Місяченьку!

Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!

Он під дубом щось там робить.

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...

Гай обіззався; галас, зик.

Орда мов ріже. Мов скажені,

Летять до дуба... Нічичирк...

Схаменулись нехрещені,

Дивляться — мелькає,

Щось лізе вверх по стовбуру

До самого краю.

Ото ж тая дівчинонька,

Що сонна блудила:

Отаку-то їй причину

Ворожка зробила!

На самий верх на гіллячці

Стала... В серце коле!

Подивилась на всі боки

Та й лізе додолу.

Кругом дуба русалоньки

Мовчки дожидали;

Взяли її, сердешную,

Та й залоскотали.

Довго, довго дивувались

На її уроду...

Треті півні: кукуріку! —

Шелеснули в воду.

Защебетав жайворонок,

Угору летючи;

Закувала зозуленька,

На дубу сидячи;

Защебетав соловейко —

Пішла луна гаєм;

Червоніє за горою;

Плугатар співає.

Чорніє гай над водою,

Де ляхи ходили;

Засиніли понад Дніпром

Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїзжає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнеміся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила —
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула, виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, Боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи,
Як провожала сина мати,

Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізеньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспіває та щечече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

[1837, С.-Петербург]

Думка

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі немає.

Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
Додому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

[1838, С.-Петербург]

Думка

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило,
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.
Коли милого втопило
Розбий синє море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних [хвилях],
На дно моря кану.

Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тогді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли ж милий на тім боці,
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить,
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, то й я плачу,
Коли ні — співаю,
Коли ж згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тогді неси мою душу
Туди, де мій милий,
Червоною калиною
Постав на могилі.
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати,
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою, й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде.
Я ввечері посумую,
А вранці поплачу,
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто й не побачить.
Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш,
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море...

[1838, С.-Петербург]

Думка

Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду,
Нема куди прихилиться —

Хоч з гори та в воду.
Утопився б молоденький,
Щоб не нудить світом,
Утопився б — тяжко жити,
А нема де дітись.
В того доля ходить полем,
Колоски збирає,
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому,
Його люди знають,
А зо мною зострінуться —
Мов недобачають.
Багатого губатого
Дівчина шанує,
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкує.
Чи я ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе широко,
Чи з тебе сміявся?
Люби ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не смійся надо мною,
Як коли згадаєш.
А я піду на край світа,
На чужій сторонці
Найду кращу або згину,
Як той лист на сонці.
Пішов козак, сумуючи,
Нікого не кинув.
Шукав долі в чужім полі
Та там і загинув.
Умираючи, дивився,
Де сонечко сяє.
Тяжко-важко умирати
У чужому краю...

Гатчина,
24 ноября 1838 року

Думка

Нашо мені чорні брови,
Нашо карі очі,
Нашо літа молодії,
Веселі, дівочі?
Літа мої молодії
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нашо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Тяжко мені сиротою
На сім світі жити;
Свої люде — як чужії,
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі;
Нема кому розказати,
Чого серце хоче,
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не питають —
Та й нащо питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорнявому зрадливому
На лютеє горе!

[1838, С.-Петербург]

ТАРАСОВА НІЧ⁵

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата,
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками,
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці,
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспіває,
Аж лихо сміється...

«Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеться!..

Встає хмара з-за Лиману,
А друга з поля,
Зажурилась Україна —
Така її доля!⁶
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина,
Немає де дітись.
Виростають нехрещені
Козацькі діти,
Кохаються невінчані,
Без попа ховають,
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти⁷
Налітають — нема кому
Порадоньки дати.

ЗМІСТ

Причинна	3
Думка («Тече вода в синє море...»)	8
Думка («Вітре буйний, вітре буйний!»)	9
Думка («Тяжко-важко в світі жити...»)	10
Думка («Нашо мені чорні брови...»)	12
Тарасова ніч	13
На вічну пам'ять Котляревському	17
Катерина.....	20
Перебендя.....	39
Тополя	42
До Основ'яненка	48
Іван Підкова.....	51
«Думи мої, думи мої...»	53
Н. Маркевичу.....	56
На незабудь Штернбергові	57
Гайдамаки.....	57
«Вітер з гаєм розмовляє...»	125
Мар'яна-черниця.....	126
Утоплена.....	136
Песня караульного у тюрми (из драми «Невеста»).....	142
Слепая (Поэма).....	142
Гамалія.....	172
Тризна.....	177
Розрита могила	191
«Чигрине, Чигрине...»	192
Сова	194
Дівичії ночі.....	201
Сон (Комедія).....	202
«У неділю не гуляла...»	217
«Чого мені тяжко, чого мені нудно...».....	219
«Заворожи мені, волхве...»	220
Гоголю	221
«Не завидуй багатому...»	221
«Не женися на багатій...»	222

Єретик	223
Сліпий (Поема).....	233
Великий льох (Містерія).....	251
Наймичка	268
Кавказ.....	283
І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє	288
Холодний Яр.....	295
Давидові псалми	297
1. «Блаженний муж на лукаву...».....	297
12. «Чи Ти мене, Боже милий...»	297
43. «Боже, нашими ушима...»	298
52. «Пребезумний в серці скаже...».....	299
53. «Боже, спаси, суди мене...».....	300
81. «Меж царями-судіями...»	300
93. «Господь Бог лихих карає...»	301
132. «Чи є що краще, лучше в світі...».....	302
136. «На ріках круг Вавилона...»	303
149. «Псалом новий Господеві...»	304
Маленькій Мар'яні.....	305
«Минають дні, минають ночі...».....	305
Три літа.....	306
[Заповіт] («Як умру, то поховайте...»).....	309
«За що ми любимо Богдана...»	310
Лілея	310
Русалка	312
В казематі («Згадайте, братія моя...»)	314
I. «Ой одна я, одна...»	315
II. «За байраком байрак...»	315
III. «Мені однаково, чи буду...»	316
IV. «Не кидай матері», — казали...».....	317
V. «Чого ти ходиш на могилу...»	318
VI. «Ой три шляхи широкії...».....	320
[VII]. «Веселе сонечко ховалось...»	320
VIII. «Садок вишневий коло хати...»	321
IX. «Рано-вранці новобранці...»	322
X. «В неволі тяжко, хоча й волі...».....	323
XI. «Понад полем іде...».....	323
XII. «Чи ми ще зійдемося знову...».....	324
«Не спалося, а ніч, як море...»	325
Княжна (Поема)	327
N. N. («Сонце заходить, гори чорніють...»).....	338
N. N. («Мені тринадцятий минало...»).....	339
«Не гріє сонце на чужині...»	340

Сон («Гори мої високії...»)	341
Іржавець	346
N. N. («О думи мої! О славо злая!...»)	348
Полякам	349
Чернець	350
«Один у другого питаєм...»	353
«Самому чудно. А де ж дітись?...»	354
«Ой стрічечка до стрічечки...»	354
Хустина	355
А. О. Козачковському	357
Москалева криниця [1-ша редакція]	361
«То так і я тепер пишу...»	369
«А нумо знову віршувать...»	369
Варнак	370
«Ой гляну я, подивлюся...»	375
«Та не дай, Господи, нікому...»	376
«У бога за дверми лежала сокира...»	376
[Царі] («Старенька сестро Аполлона...»)	378
«Добро, у кого є господа...»	385
Титарівна	385
«Ну що б, здавалося, слова...»	391
«Мов за подушне, оступили...»	393
П. С. («Не жаль на злого, коло його...»)	393
Г. З. («Немає гірше, як в неволі...»)	394
«Якби зустрілися ми знову...»	396
[Марина] («Неначе цвяшок, в серце вбитий...»)	396
Пророк	405
[Сичі] («На ниву в жито уночі...»)	406
«Меж скалами, неначе злодій...»	407
«За сонцем хмаронька пливе...»	411
«І небо невмите, і заспані хвилі...»	412
«Думи мої, думи мої...»	412
«І виріс я на чужині...»	413
«Не для людей, тієї слави...»	414
«Коло гаю в чистім полі...»	415
«Якби мені черевики...»	417
«І багата я...»	417
«Полюбилася я...»	418
«Породила мене мати...»	418
«Ой я свого чоловіка...»	419
«Ой виострю товариша...»	420
«По улиці вітер віє...»	420
«Ой сяду я під хатою...»	421
«Закувала зозуленька...»	421

Швачка	422
«Ой не п'ються пива́-меди...»	423
«На улиці невесело...»	424
«У тієї Катерини...»	424
«Із-за гаю сонце сходить...»	426
«Ой пішла я у яр за водою...»	427
«Не так ті вороги...»	427
«Ой люлі, люлі, моя дитино...»	428
«Ой чого ти почорніло...»	428
«Туман, туман долиною...»	429
«У неділеньку у святую...»	430
«У перетику ходила...»	432
«У неділеньку та ранесенько...»	433
«Не тополю високою...»	433
«Утоптала стежечку...»	434
«І широкою долину...»	434
«На вгороді коло броду...»	435
«Якби мені, мамо, намисто...»	435
«Не хочу я женитися...»	436
Чума	437
«І знов мені не привезла...»	439
«В неволі, в самоті немає...»	440
«Ой умер старий батько...»	440
«Не вернувся із походу...»	441
«У Вільні, городі преславнім...»	441
«Заступила чорна хмара...»	444
«Не додому вночі йдучи...»	446
«Неначе степом чумаки...»	448
[Сотник] («У Оглаві... Чи по знаку...»)	448
«Як маю я журитися...»	462
«Нащо мені женитися?...»	462
«Ой крикнули сірії гуси...»	464
«Якби тобі довелось...»	465
«Заросли шляхи тернами...»	468
«Зацвіла в долині...»	469
«У наших раї на землі...»	470
«На Великдень на солomé...»	472
«Було, роблю що, чи гуляю...»	473
«Буває, іноді старий...»	474
«Хіба самому написать...»	474
«Дурні та гордії ми люди...»	476
«І золотої й дорогої...»	477
«Ми вкупочці колись росли...»	478
«Готово! Парус розпустили...»	479

«Ми восени таки похожі...»	480
«Лічу в неволі дні і ночі...» [1-ша редакція]	481
«Лічу в неволі дні і ночі...» [2-га редакція]	484
«Ми заспівали, розійшлись...»	485
«Не молилася за мене...»	485
Петрусь (Поема)	487
«Мені здається, я не знаю...»	493
«Якби ви знали, паничі...»	494
«Буває, в неволі іноді згадаю...»	497
«І станом гнучим, і красою...»	500
«Огні горять, музика грає...»	501
«Чи то недоля та неволя...»	502
«На батька бісового я трачу...»	503
«І досі сниться: під горою...»	503
Москалева криниця (Поема) [2-га редакція]	504
Неофіти (Поема)	515
Юродивий	531
Доля	533
Муза	534
Слава	535
Відьма (Поема)	536
Сон («На панщині пшеницю жала...»)	550
«Я не нездужаю, нівроку...»	551
Подражаніє 11 псалму	551
Марку Вовчку	552
Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)	553
N. N. («Така, як ти, колись лілея...»)	554
Невольник (Поема)	555
«Мій Боже милий, знову лихо!...»	573
«Ой по горі роман цвіте...»	573
«Ой маю, маю я оченята...»	574
Сестрі	574
«Колись, дурною головою...»	575
«Якби-то ти, Богдане п'яний...»	575
«Во Іудеї во дні они...»	576
Марія (Поема)	577
Подражаніє Едуарду Сові	597
Подражаніє Іезекілію. Глава 19	597
Осія. Глава XIV (Подражаніє)	599
«Дівча любе, чорнобриве...»	600
«Ой діброво — темний гаю!...»	601
Подражаніє сербському	601
Молитва	602
«Царів, кровавих шинкарів...»	602

«Злочаснающих спина...»	603
«Колись-то ще, во время оно...»	603
«Тим неситим очам...»	604
[Переспіви зі «Слова о полку Ігоревім»]	605
Плач Ярославни	605
«В Путивлі-граді вранці-рано...»	606
«З передсвіта до вечора...»	607
«Умре муж велій в власяниці...»	608
Гімн черничий	608
«Над дніпровою сагою...»	609
«Росли укупочці, зросли...»	610
«Світе ясний! Світе тихий!..»	610
Ликері	611
«Барвінок цвів і зеленів...»	611
«І Архімед, і Галілей...»	612
Л. («Поставлю хату і кімнату...»)	612
«Не нарікаю я на Бога...»	612
Саул	613
«Минули літа молодії...»	616
«Титарівна-Немирівна...»	617
«Хоча лежачого й не б'ють...»	617
«І тут, і всюди — скрізь погано...»	618
«О люди! люди небораки!..»	618
«Якби з ким сісти хліба з'їсти...»	619
«І день іде, і ніч іде...»	620
«Тече вода з-під явора...»	620
«Якось-то йдучи уночі...»	620
«Бували війни й військові сварив...»	621
Н. Т. («Великомученице кумо!..»)	622
«Зійшлись, побрались, поєднались...»	623
«Кума моя і я...»	623
«Чи не покинуть нам, небого...»	624
НАЗАР СТОДОЛЯ. П'єса	626
НАЙМИЧКА. Повість	663
ВАРНАК. Повість	738
ПРИМІТКИ ТА КОМЕНТАРІ. Л. В. Ушкалов	775